

TUDÓS POLITIKUS VAGY POLITIKUS TUDÓS?

ALE ÉVA

Dupcsik Csaba:

A magyar szociológiai gondolkodás

története 1990-ig

Károli Gáspár Református Egyetem –

L'Harmattan Kiadó,

Budapest, 2022. 454 oldal, 4990 Ft

A szerző történész és szociológus végzettségű, tárgyát ennek okán kettős szemüvegen át nézve mutatja be. Főbb kutatási területei közé tartozik a tudomány-, roma- és családszociológia és a szociológiatörténet.

Legutóbbi könyve is szociológiatörténeti munka, azonban nem a klasszikus, kanonizált történeti értelemben, mert a száraz tények mögötti összefüggések és érdekességek bemutatását célozza, igaz, a kötetben tárgyalt témában harmincöt korábbi írása jelent már meg. Ez a könyv hat fejezetben (és további alfejezetekben) szól a magyar szociológiai gondolkodásra ható tényezőkről, a magyar közélet jelentősebb szereplőiről, kirajzolva egy szociológiatörténeti áttekintést¹ a reformkortól 1990-ig. Az egyes fejezetek vonalvezetése a korabeli, szociológiaiainak tekinthető írások társadalom- és politikatörténeti kontextusba ágyazott elemzése mentén halad, segítve a szociológiatörténet és a róla való gondolkodás összekapcsolódásának megértését. A szerző szisztematikus áttekintést ígér, ugyanakkor az *Előszó*ban jelzi, hogy „a könyv túl sokat akart markolni” (15. old.), a tartalom felületesnek tűnő, szubjektív válogatásra épül, így az olvasóknak a tartalommal szemben felmerülő hiányérzete szintén személyes. Szándéka szerint könyve tankönyvként, egyetemi jegyzetként is használható.

A *Bevezetés* a társadalomról való gondolkodás módjait mutatja be, kibontva a társadalomkép fogalmát, valamint a tudományos és hétköznapi megismerés közötti különbségeket. A természettudománnyal közös hagyományokat, a társadalomtudományi megismerés kialakulásának eredetét egyetemes tör-

téneti keretbe helyezi, kiindulva Comte pozitivistá felfogásától és eljutva a Kuhnra hivatkozó paradigmaelméletekig. A bevezető gondolatok részeként röviden ismerteti az egyetemes szociológiatörténet klasszikusainak munkásságát és a szociológiai gondolkodáshoz való hozzájárulásuk jelentőségét. A társadalmi kérdések vizsgálata, a különböző társadalmi problémák megoldására tett javaslatok – mint látni fogjuk – elengedhetetlen részét képezik a politikai diskurzusnak.

Dupcsik a hazai szociológiai gondolkodás kialakulásához, a professzionalizációjához vezető utat (a protoszociológiát) öt fejezetben részletezi. A hatodik fejezetet szánta az 1948 után bekövetkezett intézményesülésnek, hangsúlyozva a magyar szociológia öt fő szereplőjéről (Kemény István, Ferge Zsuzsa, Szélenyi Iván, Kolosi Tamás és Némedi Dénes) készített portrékban a mai szociológiai gondolkodásra gyakorolt hatásukat. A könyv arányait tekintve a hatodik fejezet a legterjedelmesebb, tulajdonképpen a szöveg egészének egyharmadát teszi ki.

A protoszociológia Magyarországon Dupcsik felfogásában négy időszakra tagolódik: (1) XIX. század; (2) XX. század első két évtizede; (3) 1920–1938 között; és (4) 1938–1948 között. Mindegyik periódust külön fejezetben, további alfejezetekre bontva tárgyalja, az adott korszakot leginkább jellemző, a szociológiai gondolkodást alakító komponenseket állítva a fókuszba.

Az ipari forradalom szükségszerűen társadalmi átalakulásokkal járt (a mezőgazdasági népesség arányának csökkenése, a gyári munkások arányának növekedése, életmódbeli változások, demográfiai átmenet, az analfabetizmus csökkenése). Az új jelenségek tudományos igényű megismerésére, vizsgálatára jött létre a szociológia a nyugati társadalmakban. A rendies berendezkedésű magyar társadalom felbomlása, az iparosodás, a modernizációs politika és az etnikai konfliktusok következményei a hazai tudományos gondolkodás diskurzusát is befolyásolták. Az időszak szerzői foglalkozásukat tekintve elsősorban írók, utazók, állami tisztségviselők, jogászok, akik közvetve hatottak a protoszociológiai gondolkodás alakulására.

A XIX. századból elsőként Bölöni Farkas Sándor író és utazót tekinti Dupcsik meghatározó jelentőségűnek. *Napnyugati utazás* című munkáját a „reformkori utazásirodalomhoz sorolja. Bölöninek „remek megfigyelései vannak, jó szeme van arra, hogy egy-

1 ■ A magyar szociológiai gondolkodás történeti vizsgálata során használt korszakolás eltér Szabari Vera szociológiatörténeti korszakolásától, lásd: Szabari Vera: A magyar szociológia főbb korszakai (1900–2010). Folytonosság vagy megszakítottság? In: Uő (szerk.): *(Disz)kontinuitások. A magyar szociológia 1960 és 2010 között*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Bp., 2020, 20–39. old.

egy mindennapi jelenséget általánosítson, majd valami mélyebb összefüggés megnyilvánulásaként állítsa azt elénk” (48. old.). Könyvében beszámolt a nyugat-európai és észak-amerikai utazásai alatt szerzett tapasztalatairól, és a társadalmi modernizációt, valamint a Béctől való függetlenedést sürgette. Az utazási irodalom mint műfaj célja a magyar társadalomban meghonosítható nyugati minták feltérképezése volt.

Dupcsik különös figyelmet szentel Kossuth Lajos tudományos munkásságának, szerepének a nemzet-felfogásról folyó politikai és tudományos diskurzus alakításában. A *Magyar szózatok* című esszéjében szociológiaiainak tekinthető gondolatmenetet is felfedezhet az olvasó is ott, ahol Kossuth a politikai berendezkedés és a társadalmi integráció összefüggését tárgyalja. Később, az 1868. évi XLIV. törvényekben kodifikálják a politikai nemzet általa megalkotott fogalmát, itt külön kitér Kossuth arra, hogy a politikai nemzet és az etnikai nemzet egybeesése esetén a nemzetiségeket érintő problémák elhanyagolható mértékűre csökkennének.

Hunfalvy Pál a néprajzi munkásságában megjelenő terminusok – mint a hit, a nyelv és társadalmi szerkezet – használatával járult hozzá a protoszociológiai gondolkodáshoz. Hunfalvy szerint az embert a nyelvtanulás képessége különbözteti meg az állatoktól, és a nyelvhasználat révén kapcsolódik be a társadalomba, ahol továbbadja a társadalomról való tudását. Ez utóbbit tekinti hitnek Hunfalvy, amely egyfajta tudáseggyüttesként a nép és a nemzet etnográfiai megismerését teszi lehetővé. Dupcsik Hunfalvynak a társadalmi munkamegosztás jelentőségéről és hatásairól szóló gondolatait rokonítja a szociológia egyik klasszikusának, Émile Durkheimnek *A társadalmi munkamegosztásról* című 1893-as könyvében² kifejtett koncepciójával.

Az íróként és politikusként ismert Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című munkájában ma szociológiaiainak mondott szempontból vizsgálta, hogyan hatnak az egyes eszmék az egyén és a csoport viselkedésére, majd közvetve a társadalom egészére, megkülönböztetve a „szabadság, egyenlőség és nemzetiség” uralkodó eszméit. Gondolkodására hatással volt levelezőpartnere, Alexis de Tocqueville, a francia szociológia egyik előfutára, aki amerikai tanulmányútját követően írta meg *Az amerikai demokrácia* című, máig hivatkozott művét.

Dupcsik egy igen rövid részt szentel a Keleti Károly statisztikus nevéhez köthető első magyar népszámlálásnak, és hangsúlyozza, hogy a statisztika fontosságát a róla meghozott számos törvény is jelzi. Elemzései rendre a Központi Statisztikai Hivatal adataira hivatkoznak, az egyes kutatási eredmények érvényességét, a választott kutatómódszertan hatékonyságát és kidolgozottságát értékelik. Kifejezetten érdekes látni, hogy az egyes korai elemzések módszertanában milyen megoldásokat alkalmaztak, az esetleges tévedések hova vezettek, és a mai szociológiai tudással hogyan küszöbölhetők ki.

Hunfalvy János a földrajztudomány intézményesülése kapcsán került be a köztudatba, ugyanakkor az *államisme* tantárgyat oktató, az egyes tudományterületek ismereteit kombináló földrajztudósként a szociológiára is hatással volt. Cholnoky Jenő is a földrajztudományban igyekezett integrálni az egyes társadalomtudományokban felhalmozódó ismereteket. Dupcsik ezt a tervet a Comte-féle szupertudomány koncepciójához hasonlítja.

A hazai szociológia kialakulásában jelentős szerepet játszottak a jogászok. Pulszky Ágost *A jog- és állambölcsészet alaptanai* című művét (1885) Dupcsik a XIX. század legjelentősebb magyar szociológiai művének tartja, amelybe azonban akkor még beletartozott az etika, a közgazdaságtan, a jog- és állambölcsészet, valamint a politika is.³ Pulszky tevékenységében összefonódik a politikai szerepvállalás és a tudományos munka. Alapító elnöke az első szociológiai műhelynek, a Társadalomtudományi Társaságnak. Szociológiai munkásságának jelentőségét Dupcsik *A munkáskérdés* című elméleti írásának elemzésével illusztrálja. Az empirikus vizsgálatok korai példája Somogyi Manó leírása az Óbudai Hajógyár munkásainak életkörülményeiről, amely – kutatómódszertani hiányosságai mellett is – jelentős társadalomtörténeti ismeretekkel szolgált. Kár, hogy a munkások életére vonatkozó következtetések levonása felületes maradt, és Somogyi nem támaszkodott a Központi Statisztikai Hivatal jóvoltából már rendelkezésre álló, hivatalos statisztikai adatokra sem.

A harmadik fejezet a XX. század első két évtizedére jellemző gondolkodásmódot mutatja be. Ekkor már megjelenőfélben volt a szociológusi szakmai öntudat, noha főként írók és költők vállalkoztak a társadalom képének megrajzolására, aminek a *Husadik Század* folyóirat biztosított megjelenési fórumot.

Dupcsik rövid kitérőként Arany Jánostól, Mikszáth Kálmántól és Ady Endrétől vett idézetekkel szemlélteti a korszak közvélekedését a modernizációról. Érdekes látni, hogy az írók, költők szemlélete hogyan hatott a szociológiai gondolkodásra. A társadalom leírására törekvő szociográfiák egyfajta

2 ■ Osiris, Bp., 2001.

3 ■ Lásd még: Saád József: The Centenary of Hungarian Sociology. *Review of Sociology* 8 (2002), 99–111. old.

4 ■ Lásd Szabari Vera: „1944” a szociológiában. Akadémiai szociológia és antiszemitizmus Magyarországon. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 2015. 2. szám, 50–66. old.

5 ■ „Banfield szerint egy bizalmatlanság és atomizálódás jellemezte társadalmi közegben alig vagy egyáltalán nem jelennek meg önkéntes szerveződések, és éppen ezért felértékelődik a család szerepe. Nem azért, mintha a családi összetartozás (okvetlenül) annyira erős, érzelmekkel támogatott kötelék lenne – hanem azért, mert egyszerűen nincs más működőképes társadalmi kötelék.” idézi Dupcsik (161. old.)

6 ■ A szociográfia „hőskora” vagy „aranykora” 1936 és 1938 közé esik. Lásd ehhez Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Bp., 1985. 67–104. old.

előzménye tehát az irodalmi művek társadalomképe is.

Dupcsik korabeli forrásokkal illusztrálja a Társadalomtudományi Társaság tevékenységét, két főbb korszakának (1901–1906, 1906–1918) történeteit, részletezve a Társaság kettészakadásához vezető okokat, a dualizmus politikai környezetének változását és a polgári radikalizmus kialakulását. Kiemeli ifj. Andrassy Gyula, Jászi Oszkár, Pikler Gyula, Szabó Ervin, Hegedüs Lóránt és Gratz Gusztáv munkásságát. A kettészakadás után létrejött két szervezet, a Magyar Társadalomtudományos Egyesület és a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* szerzőinek köre a polgári radikalizmuson belüli megosztottságot jelezte. A Társadalomtudományi Társaság tagjai körében a politizálás került előtérbe a szociológia rovására, ami a szociológia megerősödésének és intézményesülésének ugyan nem kedvezett, de ösztönözte a szociográfiai munkák térnyerését. Dupcsik a szociológia és a szociográfia viszonyát nem részletezi, de nyomatékosítja a szociográfiai munkáknak a szociológiai gondolkodásra tett hatását. A fejezet kétharmadát a *Huszádik Században* megjelent, illetve további három írásmű elemzésének szenteli.

Az elméleti és módszertani hiányosságokat a korabeli statisztikai adatokkal szembeállítja, és sok esetben korrigálja az eredeti magyarázatokat, vagy éppen a statisztikákkal támasztja alá az egykori leírásokat.

A negyedik fejezet a Horthy-korszak első szakaszáról szól (1920–1938) a lezajlott globális történelmi események (világháború, spanyolnátha, Trianon, gazdasági világválság), valamint a szélsőséges politikai erők térnyerése kontextusában. A politikai rendszer jobbratolódása párosul az állam által generált intézményesítési hullámmal, amely „intellektuálisan kevés hozadékkal járt”, idézi Dupcsik Szabaritól,⁴ majd megjegyzi, hogy ez a folyamat megismétlődött a második világháború után. A korszakra jellemző társadalomtudományi gondolkodást Weis István két művének – *A mai magyar társadalom* és az *Államformák – kormányformák* – elemzésével illusztrálja, kiegészítve a belőlük merített képet Szűcs Jenő *Vázlat*

Európa három történelmi régiójáról című tanulmányának gondolataival.

Az 1930-as évek politikai és társadalomtudományi gondolkodását a szociográfiai munkák határozták meg, amelyeknek fő témája a földreform volt. A szociográfiák a jobb- és baloldali politikától elhatárolódva, a paraszti társadalom felemelkedésétől várták a társadalom modernizálódását. Dupcsik a népi írók

mozgalmának világnézetét, ideológiai ellentéteit elemzi, kiemelve a heterogenitás ellenére is erős szolidaritást közöttük, amit Kovács Imre és Fėja Géza perének bemutatásával illusztrál. A népi írók igyekeztek a társadalomra vonatkozó állításaikat a lehető legpontosabb mérési adatokkal, statisztikai elemzésekkel alátámasztani s ezzel meg is alapozni politikai céljaikat. A fennálló társadalmi rendszerrel szembeni kritikájuk ki is vívta a hatalom neheztelését. A szociográfiai művek elemzését Dupcsik a sorból kilógó, „atipikusnak” tekintett írással, Nagy Lajos *Kiskunhalom* című könyvével kezdi, amely voltaképp szociografikus elemekben gazdag regény, ahol az olvasó a társadalmi viszonyokra, a társadalmi szerkezetre, valamint az életmódra vonatkozó leírásokat és adatokat találhat. A szereplők név nélkül jelennek

meg bennük, „nincs jelen semmilyen releváns csoport-hovatartozás” (160. old.), amit Dupcsik Edward C. Banfield „amorális familizmus”⁵-fogalmával jellemez. A szociográfia „hőskorában”⁶ megjelent hét klasszikus alkotás elemzésével folytatódik a fejezet. Fėja Géza *Viharsarok*jában a megmerevedett társadalmi hierarchia sajátosságait, az egykézést és a települési egyenlőtlenségeket emeli ki; azonfelül „a népi írók szociográfiáiban is „láthatatlan” csoport” (171. old.), a cigányság életkörülményeinek jellemzését. Kovács Imre *Néma forradalom* című munkájában Dupcsik szociológiai tudásként értékeli, hogy Kovács Imre a deviáns viselkedés (kivándorlás, egykézés és szektázás) terjedését a mélyszegénységgel magyarázza. A három szociográfiaiban is feltűnő egykézés jelensége mögött rejlő, demográfiai pánikot generáló társadalmi állapotra reflektál Dupcsik a korabeli népszámlálási adatok felhasználásával. Németh

László *Medve utca* című munkája kapcsán megemlíti a *Magyarország felfedezése* sorozatot, amelyben az eredetileg megjelent volna. Németh gyakorló orvosként két iskola tanulóinak egészségügyi adataira, valamint résztvevő megfigyeléseire támaszkodva vont le általánosító következtetéseket. A származási vagy családi hátteret a földrajzi származáshoz, a testvérek számához, valamint a lakásviszonyokhoz viszonyítva határozta meg. Szabó Zoltántól *A tardi helyzetet* és a *Cifra nyomorúság*ot is elemzi, Illyés Gyulától *A puszták népét* és a *Pusztulás* című publicisztikát a szociológiai gondolkodásra tett hatásuk okán. Az előbbi „magyar alapmű” az uradalmi cselédek életéről, utóbbi a már említett egyke-diskurzushoz szolt hozzá, és nagy vitát gerjesztett. Dupcsik részletesen elemzi a hivatalos és az Illyés által bemutatott adatok közötti eltéréseket, amelyeket az Illyés által feltehetően forrásaként használt református anyakönyvekre vezet vissza. A szociográfiák által létrehozott társadalmi tudás hozzájárult a hazai szociológiai gondolkodás alakításához, ugyanakkor a társadalomtudományi megismerés elméleti és a módszertani kereteinek egzakt kidolgozása elmaradt, miközben a politikai indulat és célzat is a tudományos megismerés részeként jelent meg.

A következő fejezetnek már a címe – *Az elbukások kora. A magyar protoszociológia 1938 és 1948 között* – is sejteti, hogy a szociológia egy újabb hanyatló korszakáról lesz szó. A történelmi kontextust Dupcsik a Márai Sándor által is leírt, 1938-as „rejtett rendszerváltás” bemutatásával vázolja fel, majd a második világháborús vereség okozta teljes összeomlást részletezi. A szociológia az intézményesítésére tett kísérletek fenntartása, működőképessé tétele érdekében egyetemi tantárgyként is megjelent, 1942-ben még egy szociológia tanszék ígérete is felsejlett. Dékány István *A szociológus felelőssége* című előadásának elemzése rávilágít, hogy a politikai szerepvállalás továbbra is a szociológus szerepről leválaszthatatlannak számított.

Erdei Ferenc társadalomtudományos munkásságát és életútját a népi írói mozgalomtól a kommunista politikusi karrierig alapvetően meghatározta a paraszti származás. A parasztságot a rendi társadalmi berendezkedésen belül olyan rendnek tekintette, amelyet alacsony fogyasztási színvonal, kulturális igénytelenség és az őket a hasonló jövedelmi helyzetű városiaktól elválasztó társadalmi távolság jellemez. A parasztság polgárosodásában látta a társadalmi modernizáció lehetőségét, amit a *Futóhomok*⁷ című könyvében részletezett. A *Futóhomok* az első népszerűvé váló szociográfiai műve, majd a *Parasztok* hozta meg az igazi sikert.⁸ *A magyar társadalomról* című könyvében ismertetett „kettős társadalom”-konceptiójával kapcsolatos mítoszokat elemzi részleteiben Dupcsik. Erdi munkásságának jelentőségét későbbi tudományszervező munkája⁹ is jelzi, továbbá a parasztpolgárosodás tőle származó fogalma jelentette a későbbi polgárosodás-kutatások és a „paraszttalanítás-vita”¹⁰ kiinduló pontját.

A második világháborút követő intézményesülési hullám idején a budapesti egyetem társadalomtudományi intézete létrehozásával Szalai Sándort bízták meg. A szociológia hamar a politikai hatalom által elutasított tudománnyá vált, így a tanszék működését felfüggesztették.

A könyv legterjedelmesebb fejezete az 1948 és 1990 közötti időszakot részletezi, történeti elemzést nyújt a fokozatosan enyhülő totalitárius politikai berendezkedésről, a mindennapi életre gyakorolt hatásáról, így a társadalmi nyilvánosság korlátozásáról is. A gazdasági viszonyokat a tervutasításos rendszer, az erőltetett iparosítás határozta meg, amelynek működésképtelenségére viszonylag gyorsan fény derült, a rendszer bírálatára azonban korlátozottan nyílt lehetőség. Dupcsik Kornai János *A hiány* című művét hozza példának, amely a rendszer anomáliáira közgazdaságtani fogalmakkal hívta fel a figyelmet. Az első, országos mintán végzett reprezentatív közvéleménykutatást 1971-ben végezte a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, témája az életszínvonallal kapcsolatos elégedettség mérése volt. A viszonylagos jólét megőrzését az 1980-as évekig biztosítani lehetett az infrastrukturális fejlesztések elhanyagolása, valamint a múltbéli értékekhez való ragaszkodás, a humán erőforrások kizsákmányolása mellett.

A korszak kezdetén a politikai vezetésnek a szociológiához való viszonyát jól illusztrálja az 1959-es stresai Szociológiai Világkongresszuson résztvevő magyar küldöttség összetétele, amelynek tagjai elítélték a szociológiát mint burzsoá áltudományt. Dupcsik ismerteti a szociológia létezéséről szóló Fukász–Szalai-vitát, majd Szalai Sándor, Hegedüs András és Erdei Ferenc politikai szerepvállalását és a köztük lévő nézetkülönbségeket. 1963-ban alakult meg a Magyar Tudományos Akadémián a Szociológiai Kutatócsoport, majd az 1970-es években az egyetemi képzésben is megjelent a szociológia. Megjelentek és teret nyertek a szakszociológiák, amit

7 ■ *A Futóhomok* 1937-ben jelent meg a *Magyarország felfedezése* sorozat második köteteként. 1970-ben Erdei kezdeményezte a sorozat újraindítását, amelynek részeként 1971-ben, halála évében megjelenik *Város és vidék* című szociográfiája. Vö. Örszigethy Erzsébet: *A magyar szociográfiáról*. In: Letenyei László – Tamáska Máté (szerk.): *Szociográfia. Kárpát-medencei körkép*. Gondolat, Bp., 2018. 13–36. old.

8 ■ Némethi Dénes: *A népi szociográfiáról 1930–1938*. Gondolat, Bp., 1985. 221–235. old.

9 ■ Erdei 1957-től 1964-ig a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára.

10 ■ *Vita a Századvég* 28–29. számában (2003) a paraszti társadalom polgárosodási folyamatairól. A központi fogalom, az ún. „paraszttalanítás” definíciója a parasztság Erdei által meghatározott fogalmából indult ki.

11 ■ Michael S. Stewart antropológiai kutatásokat végzett a magyarországi oláh cigányok között 1982-ben. Lásd: *Daltestvérek: az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Bp., 1993.

Dupcsik csak megemlíti, de nem fejt ki, a terjedelmi korlátokra hivatkozva.

A fejezet következő része röviden ismerteti Kemény István, Ferge Zsuzsa, Szelényi Iván, Kólosi Tamás és Némedi Dénes életútját, szociológiai munkásságát, viszont nagyobb terjedelemben tárgyalja a Kádár-korszak alatt megjelent szociográfiai munkákat. Csoóri Sándor *Kubai naplójából* (1965) két részletet emel ki: az egyik a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdökről, a másik a kubai forradalom által megvalósított föld-reformról szól. Először csak szamizdatban terjedt Závada Pál műve, a *Kulákprés* a mezőgazdaság kollektivizálásával és a kulákság üldözésével kapcsolatos tapasztalatokról a források széles körének – levelezések, fotók, térképrészletek, hivatali dokumentumok, jegyzőkönyvek – felhasználásával. A könyv hivatalosan harmadik kiadásként a rendszerváltást követően, 2006-ban jelent meg. Moldova György ugyan a legolvasottabb szerzők közé tartozott, nyíltan azonosult a Kádár-rendszerrel. Társadalomtudományi ismeretekkel bevallottan nem rendelkezett. Leírásai valóságghűek, ám általánosításra nem alkalmasak. Dupcsik a globális és az országos adatokkal szembevetve tárgyalja Moldova egyes félreértelmezéseit és módszerbeli hibáit. Írásait négy motívum köré rendezve rekonstruálja:

- 1) Moldova „saját-csoportja”
- 2) a „lepu-kultúra”,
- 3) „másságcsoportok”
- 4) a „saját-csoport” felfogása a családról és a nemi szerepekről.

Moldova leírásai valóságghűek, azonban a további következtetések levonására a társadalom egészére vonatkozóan nem alkalmasak. Moldova rendőr-riportjait Dupcsik Michael Stewart¹¹ *Daltestvérek* című könyvének egyes részleteivel vonja párhuzamba, és talál azonos társadalomképeket.

A néprajzkutató Fél Edit és Hofer Tamás munkája a paraszti életformáról először az Egyesült Államokban jelent meg több kötetben 1969-ben. A tradicionalitást romboló totális diktatúra kiépülésekor kezdték el kutatásukat, a hagyományos falusi életvitel megkonstruálását és ápolását a falvak önvédelmének tulajdonították. A régi intézmények teljes eltűnésére, de az új intézmények meghonosodására is találtak példát.

Az ideáltipikus kapitalizmus és az ideáltipikus szocializmus összehasonlítását végzi el Dupcsik a fejezet végén, kitérve a második gazdaság által generált új társadalmi modellre, amely egyfajta harmadik útnak ígérkezett a kapitalizmus és a szocializmus között. Szól Manchin Róbert és Szelényi Iván polgárosodás-koncepciójáról, majd rátér az első és második gazdaság különbözőségének vizsgálatára, és felrajzolja a „többet keresni” stratégia jellemző típusait, úgy mint „maszek”, „szimbióta” és „túlárázó”. (397. old.)

A fejezet és egyben a könyv záróakkordjaként, az 1990-es éveket követő időszak feldolgozását érintő módszertani gondokra reflektál: a feldolgozandó anyag mennyiségét strukturáló erőforráshiányra, a prezentizmusra és a személyes érintettségére.

A kötet közérthető, rendkívül olvasmányos, forrásanyaggal és szakmai tényekkel gazdagon alátámasztott, jól szerkesztett munka. Az olvasó oldalról oldalra érdeklődő kíváncsisággal halad, a szociológiai gondolkodás kialakulásához vezető események történelmi kontextusba, politikai narratívába helyezése segíti az értelmezést.

A tankönyv-jelleg azonban szinte elvész a kötet elején néhol naplószerűnek vagy szabad előadásmódnak ható megjegyzések mögött. A tág asszociációk, a kitekintések is megnehezítik az egyetemi jegyzetként való hasznosítást. A 3.4. összegző fejezethez hasonlóan a többi főbb fejezet végén is hasznos lett volna az ilyesfajta összegzés.

A könyv specifikumát – a szerző eredeti céljával megegyezően – a társadalomról való tudás kialakulásának kontextualizáló történeti megközelítése adja. A szociológiai gondolkodás összefonódik a politikusi, állami tisztségviselői szereppel, a társadalom átalakítására vonatkozó feladatokkal. Az 1990-es rendszerváltást követő professzionalizáció hozza magával az elvárlást: a szociológus szociológus lesz, a politikus pedig politikus. □